

Acte de commemoració del cinquantenari de la publicació del primer volum de la *Geografia de Catalunya* (Aedos,¹ 1958-1964)²

Josep M. Panareda Clopés, Antoni F. Tulla i Enric Bertran González

Els 50 anys de la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos des de la perspectiva de la geografia física

Josep M. Panareda Clopés
Institut d'Estudis Catalans
jmpanareda@gmail.com

L'edició de la *Geografia de Catalunya* per part de l'editorial Aedos significà una fita clau en el desenvolupament i divulgació de la geografia en general a Catalunya i d'una conceptualització geogràfica del territori català. El volum I tracta d'aspectes generals del territori seguint un esquema clàssic de la geografia regional. En els volums II i III s'expliquen els trets més significatius de les comarques més enllà dels límits de la Catalunya autonòmica actual, ja que s'inclouen les comarques de la Catalunya del Nord i les de la Franja de Ponent. Aquests tres volums foren publicats entre el 1958 i 1968 sota la direcció de Lluís Solé Sabarís. Més tard, el 1982, es publicà un quart volum, ideat des d'una

1. AEDOS són les sigles d'Agència Editora i Distribuïdora d'Obres Selectes. Tanmateix, el nom es llegeix sil·làbicament i és tan familiar als geògrafs catalans (ens referim simplement a la Geografia d'Aedos) que considerem preferible escriure'l amb majúscula inicial, tal com fa la Biblioteca de Catalunya i es recomana en casos similars, com ara Unesco o Seat.

2. L'11 de desembre de 2014 va tenir lloc la primera sessió dedicada a la commemoració dels cinquanta anys de la publicació del primer volum de la Geografia de Catalunya, publicada per l'editorial Aedos, amb la participació (per ordre d'intervenció) de Joan Vilà-Valentí, qui fou membre del consell de redacció, Josep M. Panareda (Universitat de Barcelona), Antoni F. Tulla (Universitat Autònoma de Barcelona) i Enric Bertran (SCG). Trobareu la ressenya de l'acte, feta per Pau Alegre, al web de la SCG: <http://scg.iec.cat/Scg9/Scg92/S91291.htm>.

perspectiva diferent, amb un capítol sobre Bellesa Geogràfica, un Glossari i Índexs (Solé Sabarís, 1958-1968).

Ara només ens fixarem en el sentit que tingueren i tenen els tres primers volums, que, cal dir-ho, constitueixen l'essència d'aquesta obra magna i de referència. Primer anotarem alguns aspectes referents als antecedents de la *Geografia de Catalunya* de l'Aedos. Després entrarem de ple a l'obra de tres volums dirigida per Lluís Solé Sabarís, i començarem parlant d'aquest especialista en geografia física, i del plantejament global del llibre, en especial en relació amb els temes de geografia física. Continuarem amb l'anàlisi dels capítols de geografia física tant del primer volum com de la part corresponent al capítol de cada comarca. Finalment comentarem alguns trets de cap on ha evolucionat la geografia física a Catalunya durant aquests darrers 50 anys.

La Geografia General de Catalunya de Carreras Candi

La primera gran obra geogràfica de Catalunya és la dirigida per Francesc Carreras Candi (Barcelona, 1862-1937), advocat, geògraf, historiador i polític. I fou també excursionista, folklorista, filòleg i periodista. La gran capacitat de treball, la dedicació i les relacions que mantingué li permeteren treballar i publicar en temàtiques diverses relacionades amb la geografia. És conegut, entre altres obres cabdals, per la *Geografia General de Catalunya*. Es tracta d'una obra col·lectiva molt desigual, en relació amb les temàtiques més desenvolupades aleshores i dels especialistes disponibles que hi van participar. Es publicà entre 1908 i 1918 en sis volums i reproduïda en facsímil el 1980 per Edicions Catalanes en onze volums amb un pròleg de Jaume Sobrequés Callicó. Aquesta obra formava part d'un ambiciós projecte, que dirigí el mateix Carreras Candi, de diverses monografies geogràfiques, de les quals s'editaren la *Geografia General del Reino de Valencia* (cinc volums), *Geografia del País Vasco-Navarro* (1911-1925, sis volums) i *Geografia General del Reino de Galicia* (1928, 6 volums). Totes aquestes obres són col·lectives i segueixen el mateix esquema, un primer volum sobre el conjunt del territori i els altres dedicats a l'exposició dels municipis per províncies. Les dates d'edició indicades són aproximades perquè els volums no solen portar d'any d'edició.

La *Geografia General de Catalunya* (Carreras Candi, 1908-1918) segueix l'esquema de les altres geografies que dirigí. En concret, un volum és dedicat a una anàlisi del conjunt de Catalunya (1.297 p.), quatre volums a la descripció dels municipis, agrupats per partits judicials, un per a cada província (Barcelona, 595 p., Tarragona, 1.058 p., Lleida 1.070 p., Girona, 1.154 p.), i un darrer volum a la ciutat de Barcelona (1.130 p.). Cal dir que l'obra és molt extensa i molt ben il·lustrada amb fotografies, gravats, mapes, escuts i taules. El text és escrit amb una ortografia prefabriana; l'actitud d'oposició frontal amb les normes ortogràfiques, aprovades per l'Institut d'Estudis Catalans el 1913, fou sempre ben ferma per part de Carreras Candi. Els títols dels capítols

i apartats del llibre reproduïts en aquest article han estat adaptats a les normes ortogràfiques actuals.

El volum general ofereix les anàlisis de diferents aspectes geogràfics. A grans trets els capítols poden agrupar-se en tres grans temàtiques, sense que el director de l'obra les diferenciï: història natural, geografia humana i història. Les dues primeres foren escrites per diversos autors i la darrera redactada pel mateix Carreras Candi amb el títol "Descripció política-històrica-social."

La part d'història natural, que és la que ens interessa en aquesta exposició, és heterogènia i redactada per nombrosos autors: Descripció física (12), Orografia (8), Hidrografia (9), Moviments de l'escorça terrestre que han donat el relleu a Catalunya (18), Influència dels moviments pirinencs en la traça dels nostres rius (5), Estanys (4), Hidrologia subterrània (5), Aigües artesianes (6) (Lluís Marià Vidal Carreras, geòleg i enginyer de mines), Formació geològica de Catalunya (61) (Norbert Font Sagué, espeleòleg), Flora (25), Mamífers (7) (Joan Cadevall Diars, geògraf i botànic), Aus (7) (Emili Tarré Tarré, ornitòleg), Rèptils (1), Batracis (1), Peixos (2) (Felip Ferrer Vert, entomòleg), Articulats (29) (Josep M. Bofill Pichot, metge entomòleg, Eugeni Ferrer Dalmau, enginyer químic i naturalista, Salvador Maluquer Nicolau, naturalista i advocat, i Norbert Font Sagué), Mol·luscs (4) (Joan Baptista Aguilar-Amat, zoòleg), Radiats i Heteromorfs (9) (Baltasar Serradell Planella, naturalista), Ressenya mineral (21) (Lluís Marià Vidal Carreras) i Espeleologia: Coves i avencs de Catalunya (39) (Marià Faura Sans, geòleg i paleontòleg). Entre parèntesi s'indiquen les pàgines que ocupa cada apartat i els autors dels capítols indicats anteriorment. El conjunt del relleu, geologia i roques comprèn 176 pàgines, la fauna 59 i la flora 25.

A part d'aquesta descripció i distribució formal dels apartats, cal considerar el tractament de cada tema, molt desigual en relació sobretot amb els continguts dominants del moment, amb la disponibilitat dels autors i amb la connexió que en tenia Carreras Candi. L'exposició del relleu i la geologia és molt descriptiva, i alhora completada amb perfils geològics molt il·lustratius. Tanmateix s'evidencia l'existència de geòlegs amb bon coneixement del territori, ni que sigui per raons dels aprofitaments miners. Els rius i estanys només són tractats des de la perspectiva geològica. L'espeleologia i les coves ocupen un espai significatiu per la seva extensió i detall. El capítol de la flora es redueix a una breu explicació dels estudis botànics a Catalunya, a una llista d'arbres i arbusts i a indicar l'existència d'estatges de vegetació sense gaire concreció, només certs matisos de l'alta muntanya. La fauna és explicada per nombrosos especialistes amb la descripció dels grups més estudiats amb les espècies més conegudes. Cal assenyalar que no hi ha cap capítol dedicat al clima.

El volum sobre la ciutat de Barcelona consta de 21 capítols, 19 dels quals fan referència a la història. Els dos primers contenen elements del medi natural. El primer, "Topografia i Estadística", és una presentació del marc geogràfic de la ciutat i la presentació de dades estadístiques varies, com superfície i altitud

dels llocs, direcció i graduació dels vents, habitants per districte i evolució de la població i de la natalitat. El segon capítol és un resum de la “Geologia del Territori de Barcelona”, que amb 11 pàgines compendia els treballs de Jaume Almera de qui reproduceix 4 perfils geològics senzills.

El dedicat a la província de Barcelona és el més reduït dels destinats a les quatre províncies, perquè la capital ja té un volum propi. Ha estat escrit per Cels Gomis, escriptor i folklorista. Les primeres 60 pàgines són sobre aspectes genèrics: situació i límits, orografia, hidrografia i vies de comunicació. Val a dir que la meitat d'aquest text és esmerçat a la descripció de les conques hidrogràfiques. La resta del volum conté les descripcions sistemàtiques de tots els municipis agrupats per partits judicials. En aquest apartat pràcticament no hi ha cap referència al medi natural, fora d'algun comentari relacionat sobretot amb l'agricultura o mineria, com semblantment es fa en la resta de l'exposició dels municipis de les províncies dels altres tres volums provincials.

El volum de Girona és redactat per Joaquim Botet Sisó, un erudit polifacètic, que pot considerar-se alhora historiador, geògraf, arqueòleg, periodista i numismàtic. Es pot considerar com el millor dels quatre volums provincials. 182 pàgines són dedicades a una visió del conjunt provincial ordenada per apartats específics. En “Generalitats” tracta de la costa, la frontera y la divisòria amb les províncies de Lleida i Barcelona. En l'apartat “Orografia” descriu el relleu prenent com a referència la xarxa hidrogràfica i en el d'“Hidrografia” les conques hidrogràfiques i els estanys. En el de “Geologia” tracta dels volcans, els meners i les aigües minerals. Hi ha un apartat de clima, que s'estén poc més d'una pàgina; la resta és dedicada a les produccions agràries, incloent la caça i la pesca.

El volum de Lleida ha estat realitzat per Cerafi Rocafort Sansó, geògraf, historiador i periodista. El capítol inicial només conté 78 pàgines, de les quals 16 són dedicades a l'“Orografia” i 17 a la “Hidrologia”, és dir, a la descripció de les conques hidrogràfiques. Entre aquest apartat i el dels “Meners i Aigües minerals” hi ha 6 pàgines destinades a les “Comarques”, que relaciona directament amb les conques hidrogràfiques. Cal dir que a la primera pàgina hi ha una “Advertència” signada explícitament per Cerafi Rocafort que manifesta la seva ferma protesta pel fet que la divisió territorial vigent sigui artificial i sense raó, perquè prescindeix de les comarques naturals. Alhora indica que veu forçat l'ús de la província i el partit judicial com a base de la present obra per exigències editorials.

Finalment el volum de la província de Tarragona es fet per Emili Morera Llauredó, historiador, advocat i periodista. El primer capítol, de 54 pàgines, comprèn dues parts: la “Descripció geogràfica i física” (confins, orografia, hidrologia) i la “Descripció administrativa”. El segon capítol és dedicat als fonaments històrics i a la doble organització territorial de caràcter civil i eclesiàstic.

Entre la geografia de Carreras Candi i la de Solé Sabarís

Durant les dècades de 1920 i 1930 sorgiren diversos estudiosos que feren avançar molt la ciència relacionada amb la geografia física, com geòlegs, botànics i físics. Els seus treballs fan que la *Geografia General de Catalunya* de Carreras Candi resti aviat com un document antic, fet potenciat per l'ús del català anterior a les normes ortogràfiques de l'IEC, malgrat que fou una obra força consultada. Molts d'aquests especialistes tingueren una forta relació amb científics del centre i nord d'Europa.

En el camp de la geologia destaca Jaume Almera Mengis (Vilassar de Mar, 1845 - Barcelona, 1919), el qual no participà directament en l'obra de Carreras Candi, però els seus treballs hi tingueren una influència notable i fins podem afirmar que decisiva. Morí el 1919, però les seves aportacions, en especial els mapes, foren molt consultats fins la dècada de 1970. Almera estudià intensament la geologia de la província de Barcelona i elaborà diverses aproximacions cartogràfiques globals, fins a la confecció del mapa geològic a escala 1:40.000 (5 fulls entre 1891 i 1913), on la representació de la xarxa hidrogràfica i del relleu adquireix una gran importància gràcies a la col·laboració d'Eduard Brossa (Almera, 1913a i 1913b).

Joan Carandell Pericay (Figueres, 1893 - Pals, 1937), geòleg, farmacèutic i mestre, fou catedràtic d'institut i exercí bona part de la tasca professional fora de Catalunya, d'on li venen els treballs en el camp de la geologia de les Bètiques i també del Sistema Central, on mostra un gran interès per la cartografia geològica. Durant els darrers mesos de vida redactà segurament el seu estudi més conegut, *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico* (1945). L'interès per l'ambient fluvial és evident en aquesta obra, com ho és també en un article de joventut sobre inundacions de la seva comarca natal.

Marcel Chevalier (Nantes, 1876 - Concremiers, Indre, 1945) fou un eminent geòleg, molt interessat per les relacions entre les valls fluvials i la formació del relleu; tingué una visió del territori força global. A partir de l'estada a Andorra per a l'estudi de la geologia del Principat, decideix romandre a Catalunya a partir de 1914, i fins a la guerra civil espanyola. Estudia la geologia de Catalunya i escriu nombrosos articles sobre geologia i geografia física sempre incorporant una gran quantitat d'il·lustracions amb mapes i diagrames elaborats per ell mateix. Destaca el llibre *El paisatge de Catalunya* (1929).

Valentí Masachs Alavedra (Manresa, 1915 - 1980) fou un geòleg que centrà la seva activitat professional també com catedràtic d'institut. El seu treball més destacat és *El régimen de los ríos peninsulares* (Masachs, 1948).

Noel Llopis Lladó (Barcelona, 1911 - Sant Vicenç dels Horts, 1968), fou un eminent geòleg i alhora un gran excursionista, escalador, espeleòleg i alpinista. Ha publicat nombrosos articles sobre estratigrafia, tectònica i geomorfologia. Ha estat un treballador incansable i sòlid tant en l'aula como en el camp i pot ser considerat el geòleg més creatiu i productiu durant la postguerra i fins la

seva sobtada mort. Destaquen les seves aportacions en el coneixement de la morfoestructura del Sistema Mediterrani Català, els Catalànids, i en el camp de l'espeleologia. És notable la dedicació a la cartografia i a la divulgació geològica. Participà en la fundació de l'Editorial Alpina juntament amb Salvador Llobet per a l'edició de mapes excursionistes (Llopis, 1947).

Altres geòlegs feren aportacions interessants, però només hem indicat els que tingueren un paper rellevant en el camp de la geografia física. Cal parlar sobretot de Lluís Solé Sabarís, geòleg i geògraf físic, que dugué a terme una intensa activitat de recerca i docent ja abans de la guerra civil espanyola, com a mostra el treball sobre l'estructura del relleu del Montseny i les Guillerries (Solé Sabarís, 1936). Solé Sabarís fou l'ideòleg i l'executor de la *Geografia de Catalunya*, objecte central d'anàlisi d'aquest article. D'ell en parlarem més endavant.

D'entre els especialistes en climatologia destacà per damunt de tots Eduard Fontserè Riba (Barcelona, 1870-1970), eminent físic, meteoròleg i sismòleg, que tingué l'encàrrec d'organitzar la xarxa pluviomètrica a Catalunya el 1896 i redactà nombroses publicacions a partir de les observacions pluviomètriques (Fontserè, 1919, 1937, 1950 i 2962).

Joan Cadevall Diars (Castellgalí, 1846 - Terrassa, 1921), és el botànic que va escriure el capítol de flora de la *Geografia* de Carreras Candi i tingué una forta influència a partir de la seva obra magna, una extensa i ben documentada *Flora de Catalunya* en 6 volums (Cadevall, 1913-1937).

Pius Font Quer (Lleida, 1888 - Barcelona, 1964), farmacèutic, fou qui més aportà als estudis botànics durant aquest període, malgrat no haver signat cap obra rellevant sobre la flora catalana en conjunt. Feu una gran aportació per tal que la flora de Cadevall acabés el 1937 i dugué a terme molta recerca que publicà en nombrosos articles. Fou també un gran mestre i es dedicà força a la divulgació botànica a tots els nivells. Una bona part dels coneixements botànics actuals es deuen encara a les seves aportacions.

En la postguerra emergeixen altres botànics com Pere Montserrat i Oriol de Bolòs, aquest darrer dedicat especialment a l'estudi de la vegetació.

La majoria dels geògrafs, almenys considerats com a tals, aportaren poc al camp de la geografia física durant el període entre la publicació de la geografia de Carreras Candi i la de Solé Sabarís. S'interessaven pels aspectes humans amb la clara intensió de que els geòlegs, físics o biòlegs eren qui en sabien, i s'adreçaven a ells per a qualsevol qüestió relacionada amb el medi natural. I, com veurem més endavant, aquesta era també el procedir de Solé Sabarís de cara a la *Geografia de Catalunya* editada per Aedos. I quan calia dur a terme un treball o una publicació eren aquests especialistes els encarregats a dur-ho a terme, o en feien un resum tan entenedor como podien. Això sí, solien tenir una visió global del territori. Aquest és el cas, per exemple, de Pau Vila (1926, 1928-1936, 1930, 1937 i 1962-63), de Pere Blasi (1922 i 1954) i més endavant de Pierre Deffontaines.

Hi ha dos geògrafs molt significatius que surten d'aquesta tendència, Gonçal de Reparaz Ruiz i Salvador Llobet Reverter, que aplicaren l'esquema de la geografia regional francesa.

Gonçal de Reparaz Ruiz (Sèvres, França 1901 - Lima, 1984), geògraf, pot ser considerat com un explorador del món. On parava s'integrava totalment a la societat amb vida i estudis (França, Alemanya, Marroc, Brasil, Espanya i Perú). Arribà a Catalunya el 1921 i aviat i s'erigí com un dels millors geògrafs. De la mà de Pau Vila, Reparaz inicia un estudi sobre la Plana de Vic i el 1926 en publica una excel·lent monografia regional, un treball en el qual hi ha aportacions notables en el camp de la geografia física. La integració a la vida social, cultural i científica catalana fou total fins a la seva marxa el 1939. Després romangué de nou a França i finalment, el 1951, s'instal·là a Perú, on també desenvolupà una intensa activitat com a geògraf (Nel·lo, 1994).

Salvador Llobet Reverter (Granollers, 1908 - 1991) traspunta a la postguerra i consolida la geografia regional a Catalunya. Inicialment no es considerà pas un geògraf físic. Les aportacions més destacada foren el dos treballs que es realitzaren i publicaren pràcticament junts sobre el Montseny i Andorra (Llobet, 1947a i b). En general els continguts exposats en geografia física no eren pas excessivament originals, sí, en canvi, ho era el plantejament. Feu una recopilació que sistematitzà amb alguna aportació original derivada de l'intens treball de camp que realitzà en aquests indrets, sobretot respecte a les relacions entre diferents elements del paisatge. En ambdues recerques sobresurt l'elaboració d'un mapa dels mantells de vegetació a escala 1:50.000, una tasca temàtica a una escala de detall fins aleshores no duta a terme des de la perspectiva geogràfica i ben poc de la botànica. Sorprenentment aquesta aportació força nova no fou continuada pels geògrafs. Foren interessants també les interpretacions de les nombroses dades meteorològiques que analitzà. Llobet aportà més en el marc de la geografia humana, en especial en geografia agrària. Ha estat un mestre dinàmic i engrescador, un gran defensor del treball de camp i un divulgador de la geografia. L'editorial Alpina dedicada a l'edició de mapes fou creada i gestionada per ell mateix, juntament amb el geòleg Noel Llopis Lladó, l'enginyer Josep M. Puchades, el dibuixant d'arts gràfiques Xavier Coll i el llibreter Joan Quera. Fou als darrers anys de la seva activitat professional quan es decantà cap a la geografia física, concretament cap a la geomorfologia (Panareda, 2007; Roma, 2000).

No volem acabar sense fer un record de la gran aportació que feu Pierre Deffontaines (Llemotges, 1894 - París, 1978), un geògraf molt polifacètic i cosmopolita. Fou l'iniciador i impulsor de diversos instituts i departaments de geografia europeus i americans. Feu una llarga estada a Barcelona on dirigí l'*Institut Français*, i des d'on impulsà la geografia catalana i esperonà la realització de treballs des de la perspectiva global de la geografia regional als qui aleshores s'interessaven pels estudis geogràfics, com Josep M. Fontboté, Salvador Llobet, Noel Llopis, Josep M. Puchades i Lluís Solé Sabarís, entre altres, només per

citar els experts en geografia física. A més a més d'aquesta empremta de mestre, ens ha deixat diverses monografies sobre indrets de Catalunya i nombrosos dibuixos on sintetitzava la seva visió del paisatge català que observava durant les sessions de camp (Sans i Panareda, 2007; Vila, 1964).

La Geografia de Catalunya de l'editorial Aedos

La represa dels estudis de geografia durant la postguerra fou lenta, però no foren pas escassos els treballs que es dugueren a terme des de diferents perspectives, algunes de les quals ja han estat indicades en el capítol anterior, en especial les relacionades amb la geografia física. No tenim cap mena de dubte que l'edició de la *Geografia de Catalunya* editada per Aedos conclou una etapa i s'enceta una de nova tant en relació amb els coneixements com amb la concepció del territori català que es té tant per part dels especialistes, com de la població en general. Creiem que fou en la presa de consciència produïda en el gran públic on es generaren més canvis. Alhora, cal dir-ho, la geografia mundial tombà cap a noves concepcions, que de mica en mica influïren en la geografia catalana.

Per entendre el nivell científic i d'edició de la *Geografia de Catalunya* d'Aedos cal tenir ben present les persones i els treballs realitzats pe elles, i de manera molt especial Lluís Solé Sabarís, qui l'ideà i la coordinà, alhora que redactà alguns capítols claus de l'obra.

Lluís Solé Sabarís (Gavà, 1908 - Capellades, 1985), geòleg i geògraf amb una gran capacitat d'elaborar síntesis de continguts heterogenis i de saber-los explicar, i alhora un gestor eficient i pragmàtic. Dotat d'una àmplia formació científica i tècnica, fou capaç de ser un pont entre els dirigents de la política científica espanyola i el desenvolupament de les ciències naturals i geogràfiques a Catalunya durant la postguerra civil. Rebé una forta influència de la geografia regional, en especial a través de Pau Vila i Pierre Deffontaines, entre altres, i sempre mantingué una visió global del territori, entenent les interrelacions entre els elements naturals i les activitats humanes, i entre territori i les poblacions que l'ocupen i transformen.

Ultra nombroses aportacions com a autor o director, sobresurt la seva tasca como a coordinador de la *Geografia de Catalunya*, per la qual aplegà un equip de col·laboradors de primer ordre. A continuació comentarem els textos de geografia física.

La *Geografia de Catalunya* comença amb un escrit per Deffontaines "Catalunya a la Mediterrània", encapçalat amb un dibuix realitzat per ell mateix on mostra la visió que es té des de l'avió quan s'arriba a Barcelona. S'albira d'un cop d'ull el panorama de Catalunya i ho descriu des de la seva visió geogràfica del territori català. Al Nord i fent teló de fons, hi veu la barrera nevada dels Pirineus i dels Prepirineus. Al Sud, hi ha el mar amb la costa rectilínia. Entre mar i muntanya, s'estén Catalunya. I segueix descrivint les unitats de relleu i els cims més destacats. Catalunya és formada per un conjunt de massissos molt

variats i fragmentats per altiplans i petites planes, un complex de muntanyes que hi ha de tot i que condiona uns climes i uns paisatges vegetals ben variats. Tot plegat ha donat lloc a una realitat en mosaic, que repercuteix intensament en els fets humans, i en condiona l'arribada de pobles, l'ocupació del territori i els aprofitaments dels recursos. Conclou amb un resum de les etapes històriques de Catalunya. És tota una mostra de la concepció que aleshores es tenia de la geografia.

El primer volum comprèn dues grans parts: Geografia Física i Geografia Humana. Cadascuna d'aquestes es divideixen en grans apartats, que en Geografia Física són relleu, clima i aigües, sòl i vegetació i paisatge geogràfic. El relleu és redactat totalment pel mateix Solé Sabarís (139 pàgines), el clima i les aigües (62 pàgines) per Valentí Masachs i per Solé Sabarís (llacs, aigües subterrànies i deus minerals), el sòl i la vegetació (45 pàgines) per Oriol de Bolòs i el paisatge geogràfic (12 pàgines) per Solé Sabarís.

La primera constatació que es té és que Solé Sabarís es reservà per ell la redacció de tot l'apartat de geografia física, excepte dels continguts que ell no dominava. El resultat és un text molt entenedor i estructurat. No hauria res a dir si no fos pel fet que el mateix Solé Sabarís afirma en la presentació del llibre "Entre el grup, no massa nombrós, d'estudiosos de la geografia nostrada ha estat seleccionat un equip compenetrat, sens dubte el millor que podia constituir-se, car abraça totes les especialitats pròpies del camp geogràfic". Alhora indica que la missió de l'equip és sintetitzar la coneixença geogràfica de Catalunya i la de presentar una obra d'orientació moderna que faci entenedores al públic català les directrius de la ciència geogràfica actual. No hi intervé cap dels altres geòlegs catalans i n'hi havia de ben competents. Bé, l'únic que incorpora és Valentí Masachs, catedràtic d'institut i que s'havia especialitzat en el règim dels rius espanyols; se li encarrega aquesta temàtica i alhora tot el capítol de clima, tot i havent especialistes catalans. Oriol de Bolòs era el millor per a la redacció del capítol de la vegetació.

a) El relleu

S'inicia amb una explicació de la configuració general, on remarca les idees clau de la seva concepció geogràfica. "Catalunya és un país de grans contrastos i tot un món variat en cada unitat del qual seria possible de trobar nous matisos que permetrien de distingir-hi altres subdivisions de segon ordre. A aquests contrastos morfològics, imposats pel relleu i el rocam, és possible de superposar-hi encara la gamma diversificadora del paisatge vegetal. El nostre país és un conjunt de terres de característiques diverses i oposades, de minúscules unitats, les nostres famoses comarques, la forta personalitat de les quals s'explica precisament per aquesta virilitat de contrastos. Relleu, rocam i vegetació són els tres elements constitutius del paisatge natural o fisiogràfic, damunt del qual ha d'actuar l'home, creador, al seu torn, d'un paisatge".

Després s'ofereix un dels models més repetits en els llibres de geografia, les grans unitats de relleu: els Pirineus, el Sistema Mediterrani i la Depressió Central

amb les seves divisions principals. Hi afegeix dues altres unitats, la Serralada Transversal, poc definida, en la franja de contacte de les tres unitats indicades, i la plana litoral empordanesa. El més important de l'aportació de Solé Sabarís és que crea un model, l'interpreta, li dóna nom i el representa cartogràficament.

El capítol II és dedicat a la gènesi del relleu amb explicacions detallades per eres geològiques. És conclòs amb un resum del rocam com a factor paisatgístic. Parla de les característiques del relleus granítics i pissarrencs, del relleu calcari i del relleu de les grans planes dominades per argiles i margues.

En els capítols següents es comenten els trets generals i les formes i l'evolució del relleu de les grans unitats esmentades: el Pirineu (III), la Serralada Transversal (IV), la Depressió Central (V) i el Sistema Mediterrani (VI). També en dedica un a la façana litoral (VII) i un darrer a la xarxa hidrogràfica (VIII).

En general es tracta de textos que resumeixen molta informació presentada de manera ordenada i relativament comprensible per a un lector interessat i mínimament informat. Això és important en el capítol de la gènesi del relleu i del detall de l'evolució geològica, tant pels conceptes com per la necessitat de conèixer força bé el territori, sobretot perquè els topònims de referència no sempre són de primer ordre. El resultat és un text extens d'una realitat complexa escrita en un llenguatge comprensible. Cal assenyalar la funció essencial que la il·lustració acompanya en aquest apartat, més que en cap altre, amb nombroses fotografies ben triades i abundants elements gràfics, com mapes, perfils i blocs diagrames. És una gran aportació de Solé Sabarís, el qual mostra la gran capacitat de recapitulació, de síntesi i de comunicació científica, a part de bon coneixedor de la literatura geològica del moment.

b) El clima i les aigües

Aquest apartat es divideix en dos grans capítols temàtics, fàcilment diferenciables.

L'explicació del clima s'inicia amb la constatació de la diversitat climàtica a Catalunya, a causa sobretot de l'altimetria, de la distància relativa al mar i de la seva variabilitat derivada dels canvis en la dinàmica atmosfèrica. Primer es comenten els elements del clima aplicats a Catalunya (temperatura, pluja i neu, humitat i vents), se segueix amb els tipus de clima (alpí, subalpí, atlàntic i mediterrani) amb la presentació de diagrames climàtics representatius, i finalment la dinàmica atmosfèrica i tipus de temps. Masachs no és pas especialista en climatologia, però treballà molt les dades i elaborà nombrosos diagrames i mapes en el seu treball sobre el règims dels rius peninsulars. Presenta un text relativament ampli del clima de Catalunya i ben elaborat pel moment en què es redactà.

Ben diferent és el capítol sobre aigües, en general més aprofundit, en concordança amb la preparació específica de Masachs. Després de presentar les grans conques fluvials, detalla els trets principals dels rius catalans i de la tècnica d'aforament per a l'estudi dels cabals. En concret, analitza els cabals,

la irregularitat, les crescudes, els estiatges, les variacions estacionals i el tipus de règim. Agrupa els rius en tres grans grups, rius pirinencs, rius prepirinencs, rius mediterrànies i, a part, l'Ebre.

La resta del capítol sobre les aigües és redactada per Solé Sabarís. Es tracta de subcapítols breus sobre els llacs, que són agrupats en estanys pirinencs, les maresmes litorals i altres estanys. El de les aigües subterrànies tracta de la circulació subterrània i ho aplica a dos fets concrets, el cas de la Garona i de l'Éssera i el cas de l'estany de Banyoles. En altres deus càrstiques glossa sobre el riu subterrani de la Falconera a les costes de Garraf i les surgències de les Fonts del Llobregat i de les Fonts del Bastareny. Finalment comenta les deus minerals per la seva importància econòmica.

c) Sòl i vegetació

La inclusió d'un capítol sobre sòls és una novetat en una geografia regional, sobretot per la importància que se li dona. S'inicia sobre conceptes bàsics d'edafologia entorn a la constitució i formació del sòl, cosa que palesa l'originalitat d'aquest tractament. Aquesta introducció genèrica ocupa gairebé la meitat del capítol. L'altre meitat és dedicada als sòls de Catalunya. Els sòls són dividits en dos grans grups en el marc d'un plantejament de caràcter provisional, com expressa el mateix autor. Uns són anomenats clímax, és a dir, definits essencialment per les condicions climàtiques. El segon grup, anomenat "Altres sòls", inclou els sòls relictos i els sòls lligats a la natura de la roca tant pel fet d'un pendent fort que no permet la consolidació d'un sòl profund, com per l'extrema aridesa que no possibilita el seu desenvolupament o per la presència d'ambients permanentment entollats o inundats. Aquest plantejament està clarament influenciat per la formació botànica de l'autor. S'inclouen les seccions de diversos perfils de sòls catalans i mapes, entre els quals hi ha el de l'esquema de la distribució dels tipus de sòl més importants

El capítol de la vegetació és un dels més ben estructurats del llibre a causa de què l'autor és el millor especialista de la matèria a Catalunya en aquell moment. Oriol de Bolòs i Capdevila (Olot, 1924 - Barcelona, 2007) és deixeble directe del pare de la fitosociologia Josias Blaun-Blanquet i fou l'iniciador dels estudis de vegetació a Catalunya. Ja el 1957 presentà una comunicació sobre les zones de vegetació de Catalunya a la Societat Catalana de Geografia. El capítol de vegetació de la *Geografia de Catalunya* és una nova aproximació al model de vegetació potencial de Catalunya, on primer puntualitza i diferencia entre flora, comunitat vegetal i paisatge. Defineix què és una associació vegetal i descriu el mètode i la taxonomia fitosociològica. Com succeeix en el capítol de sòls, inicia el capítol de la vegetació de Catalunya amb una explicació temàtica i metodològica, cosa que evidencia també el caràcter incipient d'aquests estudis.

Defineix els tres cercles de vegetació representats a Catalunya i els relaciona amb els del conjunt d'Europa. De cada cercle, n'estableix els estatges i dominis, dins els quals es detallen les principals comunitats vegetals. A l'alta muntanya

hi ha els estatge alpi i subalpi. A la muntanya mitjana diferencia el país de les fagedes i rouredes humides del país de les rouredes seques. I finalment la vegetació mediterrània comprèn el país dels alzinars, el país mediterrani estèpic i el país mediterrani meridional.

L'element gràfic és considerable i és totalment original de l'autor. Destaquen diversos mapes de distribució d'espècies significatives de Catalunya, la sèrie de 9 perfils amb la distribució altitudinal de la vegetació a diverses muntanyes catalanes i dos mapes en color i que ocupen una pàgina sencera cadascun, l'un amb les zones de vegetació de Catalunya i l'altre amb les àrees de dominància dels arbres forestals més importants de Catalunya en l'estat actual de la vegetació.

d) El paisatge geogràfic

Es tracta d'un capítol cabdal, almenys des del punt de vista conceptual, de la *Geografia de Catalunya* redactat pel mateix Lluís Solé Sabarís. És un intent de síntesi i d'anar més enllà de la justificació de que la gran diversitat del relleu no és l'únic factor, malgrat sigui el principal, en la configuració del territori. Sosté que també ho són el clima i la cobertura vegetal. Ho resumeix corroborant que relleu, clima i vegetació són els tres factors fonamentals que determinen el que anomena "paisatge natural o fisiogràfic". Considera el paisatge com el resultat de la distribució geogràfica de cada un d'aquests factors i del seu acoblament en els distints sectors. Afirmar que per al geògraf aquest paisatge no és més que l'escenari o el medi ambient damunt del qual es mou l'home.

Els paisatges fisiogràfics de Catalunya que presenta són només un assaig de síntesi. Considera que els trets més característics del paisatge català són la diversitat, exposada en els capítols anteriors, i la mediterraneïtat. Conclou que el paisatge català, tant en els seus aspectes físics com humans, pot prendre's com a representant per excel·lència del món mediterrani. Solé Sabarís és conscient que no tot lliga i admet que els trets mediterranis es modifiquen i es degraden prou com per aparèixer de manera prou diferent, a causa de l'altitud i la continentalitat. També observa que les variacions espacials en el relleu i en el clima no coincideixen. El relleu varia de la costa als Pirineus a causa que les grans unitats són paral·leles a la costa. En canvi, el clima, i també la vegetació, varien d'est a oest. Constata, doncs, que les zones climàtiques i les unitats de relleu no coincideixen ni tenen la mateixa tendència.

La primera divisió que estableix és la de la Catalunya seca i la Catalunya humida, definides per la isohieta 700 mm. Solé Sabarís n'extreu dos fets. Per un cantó un canvi de paisatge vegetal i de possibilitats d'aprofitament agrícola, ramader i forestal. En segon lloc el relleu abrupte ha estat un refugi durant les invasions, en especial la sarraïna, i és des d'on va partir la reconquesta. Aquest contrast es tradueix en l'expressió de Catalunya Nova i Catalunya Vella.

Destria dues zones dins la Catalunya seca, que anomena la Catalunya Mediterrània i la Catalunya Continental. De la primera diferencia la regió del nord-est o de la tramuntana, el litoral mediterrani, l'altiplà central i el Prepirineu; la

segona queda reduïda a la Plana de Ponent més seca. A la Catalunya humida distingeix dos conjunts ben diferenciats, la regió oriental, molt plujosa, i l'alt Pirineu, condicionat per l'altitud amb temperatures baixes i precipitacions elevades.

Solé Sabarís tanca l'apartat de Geografia Física resumint el que ha acabat d'escriure en el darrer capítol. Hom nota una insistència perseverant en la idea que el paisatge natural és la base sobre la qual l'home actua, s'organitza i transforma. Dóna la sensació que necessita reafirmar-se constantment en allò que considera geogràfic, que són les relacions entre la natura i la societat humana. Ell és geòleg i els continguts de geologia són els que ell domina. Acaba d'escriure un excel·lent i ampli resum de geologia de Catalunya que és la base de la primera part d'una *Geografia de Catalunya*, i ell n'és el director.

“Heus ací, doncs, esbossats a grans trets els grans conjunts del paisatge català. Un món predominantment mediterrani, degradat cap a l'oest per la secada i la continentalitat, transformat vers el nord-est per la humitat fins a esdevenir un paisatge de to atlàntic i modificat per l'altitud cap al Pirineu fins a convertir-se en un paisatge alpí. L'home, subjecte de l'activitat geogràfica, s'ha mogut damunt un medi variadíssim, el qual, amb la seva acció, ha contribuït a fer més divers encara. Seria impossible de comprendre aquestes activitats humanes sense tenir present constantment la influència poderosa que han exercit els grans conjunts fisiogràfics”.

I encara cal referir-nos a les darrers pàgines del volum I al tractar del territori i la seva delimitació històrica escrites per Ferran Soldevila amb la col·laboració de Josep Iglésies i Lluís Solé Sabarís en els aspectes geogràfics. Què s'entén per aspectes geogràfics? Llegint les set pàgines hom té la impressió que quan es parla de criteris geogràfics es refereixen al relleu, que és el que dóna estabilitat a una frontera. Vegeu, per exemple, la frase “Però a aquest fet, purament polític i inestable, la geografia pot oposar sempre un criteri delimitatiu basats en fets naturals i immutables”.

La informació comarcal de geografia física

El criteri adoptat per a l'exposició de les diferents comarques és, en primer lloc, una visió de conjunt, insistint en la seva situació i en l'encaix dins de les grans unitats naturals de Catalunya establertes en el primer volum. A continuació es concreten totes aquelles característiques físiques que li presten més originalitat.

La informació se centra en els tres punts claus en què es basa l'explicació de la geografia física comarcal: les unitats de relleu, les característiques climàtiques i la vegetació.

L'exposició del relleu sol ser la més extensa i precisa. Si s'esdevé, s'hi s'estableixen i es comenten les subunitats en què se sol dividir la comarca. Sovint, en especial en les comarques pirinenques, s'adjunta un bloc diagrama que permet sintetitzar visualment la complexitat geomorfològica i fer-la més entenedora.

Les explicacions ajuden a obtenir una visió global del relleu i com aquest condiciona la instal·lació humana i les activitats històriques i actuals.

Els comentaris sobre el clima solen anar acompanyades de taules de dades meteorològiques, sobretot de temperatura i precipitacions, i, a vegades, de vents. Sovint s'adjunta també el diagrama climàtic, cosa que facilita una visió més ràpida i alhora global del clima.

La vegetació sol ser l'element menys detallat i sovint es comenta en relació amb els aprofitaments forestals.

En conjunt les informacions sobre els elements físics estan relacionades amb la potencialitat dels aprofitaments o amb les limitacions que comporta un tipus de relleu abrupte o un clima sec i calorós.

La geografia física 50 anys després

Analitzar com ha anat evolucionant la geografia física després de la publicació de la *Geografia de Catalunya* de l'Aedos, ni que sigui de manera resumida, queda fora de l'objectiu d'aquesta comunicació. Però sí que volem indicar-ne alguns dels trets que creiem més significatius.

Les branques científiques han anat evolucionant i sobretot s'han especialitzat, com també ho han fet els mateixos científics.

La geografia física ha sortit dels àmbits en els quals ha estat integrada, sobretot de la geologia i biologia. Ara els geòlegs i botànics, almenys alguns, ja no se senten una mica geògrafs com abans. Ara hi ha geògrafs, departaments universitaris de geografia i titulacions de grau i màster específicament de geografia.

Fins dins de la geografia s'han consolidat diverses especialitats. S'han establert tres àrees oficials de coneixement: geografia humana, anàlisi geogràfica regional (per no dir-ne geografia regional) i geografia física. I en alguna ocasió s'han creat departaments amb una d'aquestes assignacions. Per tant, un dels canvis més destacats és la individualització de la geografia respecte a les altres branques científiques i l'especialització dins el propi camp de la geografia.

En el context de la geografia s'han establert línies d'estudi i recerca encara més específiques, com geomorfologia, biogeografia i climatologia, a més de geografia dels sòls i geografia de les aigües, entre altres. I dins d'aquestes encara s'ha fragmentat més, com geomorfologia climàtica, estructural, glacial, fluvial, càrstica, etc., només fent referència a la geomorfologia, matèria que ha estat i és preponderant en l'àmbit de la geografia física.

La geografia física ha seguit noves tendències, deixant de ser una part dels estudis de geografia regional sota la influència de l'escola francesa, i ha entrat en noves línies de recerca amb forta influència de les escoles anglosaxones. Malgrat tot, actualment coexisteixen diferents tendències en relació amb la formació i relació de cada especialista.

Cada vegada es dona més importància a l'estudi de processos i a l'establiment de models o patrons a les diferents escales i perspectives.

La recerca geogràfica, com en d'altres branques científiques, s'ha tecnificat molt gràcies amb la millora de l'obtenció, tractament i transmissió de dades. Els sistemes d'informació geogràfica ha trastocat no només els aspectes tècnics, sinó la mateixa metodologia i la manera de copsar la realitat, sovint estudiada mitjançant simulacions o situacions virtuals.

L'organització socioeconòmica local, regional i mundial és molt diferent de la que hi havia fa 50 anys. Les necessitats i les problemàtiques són ben diferents, raó perquè els estudis han de resoldre noves situacions i nous conflictes amb tècniques recentment establertes.

La recerca geogràfica s'ha globalitzat de manera que el nivell de transmissió de coneixement es fa prioritàriament a nivell mundial. L'escala local de comunicació i divulgació de resultats ha estat molt relegada i sovint menystinguda. Les xarxes de comunicació tenen una estructura, un funcionament i una eficiència que res tenen a veure amb les existents fa 50 anys.

I davant de tot plegat encara es planteja el sentit de la geografia física, com a ciència, dins de la geografia i en el conjunt de les ciències. Cal parlar encara de geografia física com a ciència autòctona? Quina és la perspectiva dels geògrafs físics? La geografia física ha de ser una tasca dels especialistes en ciències naturals, que són els que realment en saben? És qüestió de continguts específics o només de perspectiva? És una qüestió individual o d'equips o grups de treball? O senzillament és un qüestió de competència, de saber plantejar el funcionament natural modificat pels humans, i de donar respostes encertades en un món totalment globalitzat?

Aquestes i moltes altres preguntes tenim plantejades en relació de com ha evolucionat la geografia física els darrers 50 anys, que més o menys sabem com ha estat. Però la qüestió essencial és el paper que ha de tenir el geògraf físic en l'actualitat i de cara al futur. Personalment el que més hem preocupa no és pas el paper futur de la geografia o de la geografia física i de les titulacions i departaments que tenen aquests noms, sinó la persistència dels seus continguts, dels seus plantejaments i de les respostes que cal donar a la societat actual.

Quines són aquestes? Seria llarg detallar-les, però es poden resumir en conèixer les relacions entre els sistemes naturals i els sistemes humans i en trobar les maneres de com la societat humana pot evolucionar amb dignitat i sense malmetre l'entorn que ens permet progressar.

Es constata ja que bona part dels estudis globals del territori plantejats actualment, inclosa la part de les activitats humanes, ho són des de persones i institucions d'ecologia o ciències ambientals. La preocupació global torna de nou cap l'àmbit de ciències naturals. De nou la geografia, almenys la geografia física, és feta per qui no porten aquest nom. I això no és pas necessàriament negatiu.

Conclusions

La *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos constitueix una fita molt marcada en l'estudi de la geografia física i ha estat la base per un millor coneixement del medi natural català i de com aquest condiciona el poblament i les activitats humanes.

Tots els autors dels apartats de geografia física no són pas geògrafs especialitzats. Però cal assenyalar que no hem trobat cap especialista que aleshores es considerés geògraf físic. A més a més, molts dels redactors no són ni geògrafs.

La constatació anterior no és pas en contra la selecció dels autors, entre altres raons perquè cal preguntar-se on eren els geògrafs físics, qui es considerava geògraf físic i si calia tenir aquesta etiqueta per saber geografia física i, per tant, ser també geògraf físic.

Si algú aleshores era considerat geògraf físic era precisament Lluís Solé Sabarís, el qual sí que era un gran coneixedor de la geografia física d'aquell temps i, a més, curiosament, ostentava la càtedra de Geografia Física, malgrat fos sota el paraigua de l'àmbit de Geologia. L'altre autor destacat és el botànic Oriol de Bolòs, que sovint ell mateix es considerava com biogeògraf o més exactament com geobotànic (Geobotànica era el nom de la càtedra que ostentava). I Bolòs tenia realment una clara perspectiva geogràfica i una visió global del món biològic i del conjunt dels sistemes naturals i humans.

Es referma el paisatge com una realitat resultat de diversos elements naturals modificats històricament per l'activitat humana. El paisatge actual no es pot entendre sense conèixer la història de l'ocupació humana, i la història humana tampoc pot entendre's sense conèixer les limitacions i potencialitats dels elements naturals.

La sistematització i l'exposició clara dels continguts han facilitat la divulgació de la *Geografia de Catalunya* i que hagin estat un marc de referència pels geògrafs, mestres i en general pels ciutadans interessats.

Hi ha hagut un gran esforç de tipificació i en general de donar nom a realitats conegudes de manera difusa i poc concreta fins aleshores, cosa que ha permès establir i consolidar models territorials de realitats naturals fins ara poc precisos.

Es dona prioritat a la realitat geomorfològica en el constituïció del paisatge, malgrat les modificacions derivades del clima. Aquest criteri és preponderant en tota l'obra dirigida per Solé Sabarís. En tot moment és notòria la seva formació com a geòleg, malgrat que és constantment palès el seu anhel geogràfic, posat en evidència sobretot en les falques de paisatge geogràfic.

No hi ha capítol ni cap mena de referència a la fauna. Aquest fet es pot comprendre per la tradició que hi ha en l'àmbit de la geografia en oblidar aquesta realitat. Però sorprèn que no en faci esment, ni que sigui d'esquitllada, sobretot des del seu vessant de geòleg. Bé, sí que parla d'animals fòssils en les referències paleontològiques. Cal assenyalar que la fauna és l'element més sensible als canvis i a les actuacions humanes, a part del paper que juga en la dinàmica de

la vegetació i en la formació dels sòls. És una mostra del que encara quedava per fer d'aquesta visió global quan es parla de paisatge.

En canvi, és molt positiu la incorporació del capítol sobre sòls, malgrat hagi estat redactat per un botànic, descuidant-se dels edafòlegs. La manca de sistematització en els estudis dels sòls de manera comprensiva al gran públic és evident en el text, però cal dir que encara ara és una tasca pendent.

Bibliografia

- ALMERA, Jaume (1913a). *Mapa geològic y Topogràfic de la Provincia de Barcelona. Escala 1:40.000. Región cuarta o del río Tordera*. Barcelona.
- (1913b). *Mapa geològic y Topogràfic de la Provincia de Barcelona. Escala 1:40.000. Región quinta o del Montseny, Vallés y del Litoral*. Barcelona.
- BLASI, Pere. (1922, 1935 3^a ed.). *Geografía Elemental de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Editorial Pedagògica "Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana", 85 p.
- (1954). *Les Terres catalanes*. Barcelona: Aymà, 747 p.
- BOLÒS, Oriol DE (1957). *Les zones de vegetació de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 20 p.
- CADEVALL, Joan (1892-1900). "Flora del Vallès". *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, (3ª época), núm. 2, p. 1-131.
- (1907). *Elements de Botànica popular*. Terrassa: M. Utset y Juncosa, 296 p.
- (1913-1937). *Flora de Catalunya. Enumeració y descripció de les plantes vasculares espontànies de l'antic Principal fins avuy conegudes y de les més importants que s'hi cultiven*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. I: 432 p., II: 470 p., III: 522 p., IV: 481 p., V: 454 p., VI: 441 p.
- CARANDELL, Joan (1945). *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico*. Universidad de Granada. 185 p. + XXVIII. Edició facsímil: Diputació de Girona, 1978.
- CARRERAS CANDI, Francesc [ed.] (1908-1918). *Geografía General de Catalunya*. Barcelona: A. Martín, 6 vol.
- CHEVALIER, Marcel (1929). *El paisatge de Catalunya*. Barcelona: Barcino (Enciclopedia de Catalunya, 6). 167 p. Reedició: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 2004.
- DEFFONTAINES, Pierre (1949). "Le delta du Llobregat". *RGPSO*, núm. 137-174. Traducció 1956: *Estudios Geográficos*, núm. XVI, p. 259-288.
- FONT SAGUÉ, Norbert (1897). *Catàlech espeleològich de Catalunya*. Barcelona: L'Avenç, 78 p.
- (1899). *Història de Catalunya*. Barcelona: Estampa La Catalana, 168 p.
- FONTSERÈ, Eduard (1919). *Resum de meteorologia*. Barcelona: Minerva, 30 p.
- (1937). "L'anomalia tèrmica de la Plana de Vic". *Mem. Serv. Meteor. de Catalunya* [Barcelona], vol. I, núm. 1, 40 p.
- (1950). *Una visió meteorològica del Turó de l'Home. Edició d'Homenatge*. Barcelona: Gustavo Gili, 70 p.
- (1962). *Meteorologia de l'excursionista*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 127 p.
- LLOBET, Salvador (1947a). *El medio y la vida en el Montseny*. Barcelona: CSIC, 518 p. + mapa. Traducció catalana 1990: *El medi i la vida al Montseny. Estudi Geogràfic*, Granollers: Museu de Granollers; Agrupació Excursionista de Granollers, 486 p. + periglacial al Montseny.
- (1947b). *El medio y la vida en Andorra*. Barcelona: CSIC. Traducció: *El Medi i la Vida a Andorra*. Andorra: Editorial Promocions literàries, 312 p.
- LLOPIS, Noel (1947). *Contribución al conocimiento de la morfoestructura de los Catalánides*. Barcelona: CSIC, 372 p.
- MASACHS, Valentí (1948). *El régimen de los ríos peninsulares*. Barcelona: CSIC.

- NEL·LO, Oriol (1994). “Apunts sobre la vida i l’obra de Gonçal de Reparaz i Ruiz (1901-1984). Una entrevista amb el professor G. André de Reparaz”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 38, p. 137-146.
- PANAREDA, Josep Maria (2007). “La percepció del paisaje del Montseny (Cordillera Prelitoral Catalana) por Salvador Llobet a partir del Mapa de los Mantos de Vegetación de 1947”, dins Valerià PAÜL; Joan TORT [ed.]. *Territorios, paisajes y lugares*. Cabrera de Mar (Barcelona): Galerada, p. 193-204.
- ROMA, Francesc (2000). *Salvador Llobet i Reverter. La Geografia, entre la ciència i la passió*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 189 p.
- REPARAZ, Gonçal DE (1928). *La Plana de Vic*. Barcelona: Barcino. Reedició facsimil 1982: Vic: Eumo.
- SANS, Jaume; Josep Maria PANAREDA (2007). “El delta del Llobregat visto por Pierre Deffontaines en 1949”, dins Valerià PAÜL; Joan TORT [ed.]. *Territorios, paisajes y lugares*. Cabrera de Mar (Barcelona): Galerada, p. 205-217.
- SOLÉ SABARÍS, Lluís (1936). “Notes geo-morfològiques sobre les Guilleries”, dins: *Guia d’Excursions*. Barcelona: Institució Catalana d’Història Natural, p. 9-15.
- (1958-1968). *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Aedos, 3 vol.
- (1951). *Los Pirineos. El medio y el hombre*. Barcelona: A. Martín, 441 p. Traducció 2004: *El Pirineu. El medi i l’home*; Tremp: Garsineu, 441 pp + mapa.
- (1982): “Recordant Valentí Masachs i Alavedra”. *Butlletí de la Institució Catalana d’Història Natural*, núm. 48, p. 5-10.
- VILA, Pau (1926). *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino. Reedició 1984: Barcelona: ed. Empúries.
- (1930). “El Vallès. Assaig geogràfic”, dins: *Comarca del Vallès*, vol. I. Barcelona: Casa del Vallès, p. 1-83.
- (1937). *La fesomia geogràfica de Catalunya*. Barcelona: Comissariat de Propaganda, Generalitat de Catalunya.
- (1962-1963). *Visions geogràfiques de Catalunya*. Barcelona: Barcino, 2 vol.
- (1928-1936). *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona: Barcino, 9 vol. Edició en un sol volum, 2003: Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 390 p.
- (1964). “Semblança d’un geògraf: Pierre Deffontaines i la seva actuació a Catalunya”. *Serra d’Or*, núm. VI-10, p. 66-67.

Una visió de la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos (1964/2014) des de la Geografia humana

Antoni F. Tulla

Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona.

antoni.tulla@uab.cat

Voldria agrair que se'm hagi demanat participar en aquesta taula rodona ja que la Geografia de Catalunya Aedos va ser molt important per a mi en la meua formació humana i acadèmica durant els estudis de batxillerat i universitaris. Els seus coneixements i la forma de presentar-los van interaccionar amb alguns dels ensenyaments que vaig rebre a la universitat. Aquesta obra va significar per a mi traduir els enfocaments teòrics del que s'entenia com economia regional a la realitat de Catalunya, que és el que voldria explicar. Organitzaré els meus comentaris en tres parts: Primera, el moment personal i el marc formatiu quant es va publicar i difondre l'obra; Segona, intentaré entrar en la metodologia i continguts de l'obra que han ajudat els acadèmics i tota la societat a entendre millor la construcció del territori de Catalunya; i Tercera, com hauria de ser avui la geografia humana "a la llum del que ens va aportar la Geografia de Catalunya Aedos".

Primer: El moment personal i el marc formatiu

Des de quan estudiava el Batxillerat, vaig iniciar l'adquisició de la Geografia de Catalunya Aedos per fascicles des del primer volum (1958). Amb això voldria dir que la data de publicació real dels diversos volums va des que apareix el primer fascicle fins el darrer de cada volum, i es més un interval de temps que un moment concret. He de reconèixer que formar part dels Minyons de Muntanya des del 12 anys, haver viscut amb parents a Puigcerdà (Cerdanya, 7-11 anys) i gaudir més del camp que de la ciutat van reforçar el meu desig de conèixer el país. Ho va reforçar que el meu pare fos fill de Toloriu (Alt Urgell) i la meua mare de Ramió (Fogars de Tordera, Vallès Oriental), però que varen conèixer-se a Arenys de Mar i varen tenir cura de l'Hostal de Sant Magí de Brufaganya durant dos anys. Des de petit vaig tenir la percepció que era de Catalunya com a lloc més que no pas de Barcelona, on vaig néixer. És per aquests motius que el meu interès per la geografia va anar molt lligat al coneixement del país, i en aquest sentit esperava cada quinzena el fascicle de la Geografia de Catalunya Aedos per saber més coses sobre la població i les activitats econòmiques de cada comarca. Era un aprenentatge a poc a poc però

continuat. La visió global va tardar uns anys en fer-se efectiva per un novell com era jo en aquell temps.

Després vaig estudiar Ciències Econòmiques (des del curs 1963-64 fins el 1969-70, inclòs el servei militar durant 16 mesos) amb una orientació final cap a l'Economia regional, molt a prop del que en la geografia anglosaxona es coneix com a "Regional Planning". Alguns dels autors que més varen interessar-me en aquest sentit van ser en Jan Tinbergen (1956, 1973), Gunnar Myrdal (1957, 1972), i en Walter Isard (1956, 1960), presentats pel professorat de teoria econòmica i política econòmica a la facultat.¹ El desenvolupament, la problemàtica de les àrees més desfavorides, com la muntanya en el meu cas, i els instruments metodològics per estudiar-ho varen ser objecte del meu interès. Un punt i a part, va ser la influència aquells anys d'en Jordi Nadal i Oller, des de la Història econòmica, amb la presentació de les obres de Jaume Vicens Vives (1954, 1962), d'en Pierre Vilar (1962, 1966) i d'en Romà Perpiñà Grau (1954), i com a director de la meva tesi de doctorat més tard. Aquestes obres i alguns dels professors em van introduir a l'anàlisi dels processos econòmics, i de la població en un àmbit territorial, front a l'estudi únicament descriptiu dels fets. Fins a cert punt, la relectura de la Geografia de Catalunya Aedos que vaig fer llavors i més tard, l'he anat fent tenint en compte aquests marcs teòrics i les formes d'anàlisi que permeten conèixer millor la realitat geogràfica, econòmica i històrica de Catalunya.

Els meus dos anys al "Servei d'Estudis del Banco Urquijo, a Barcelona" (1970-72), va reforçar aquesta orientació vers l'economia de l'anàlisi territorial. Inclús recordo que va ser el primer lloc on vaig haver d'aplicar el "model del punt de ruptura" per demostrar la pertinença de Lleida en l'àmbit d'influència econòmica de Barcelona quant es pretenia crear una "regió de l'Ebre" segregant Lleida de Catalunya. Tot seguit, quant vaig fer una estada de dos anys al Departament de Geografia de la Universitat de Bristol (1972-74) vaig aprendre molt més de models en geografia, però ja portava una base de matemàtiques, economia i metodologia que van facilitar l'assoliment de coneixements, que després vaig poder aplicar en la meva docència i recerca a la Universitat Autònoma de Barcelona.

La meva entrada al Departament de Ciències Socials de la UAB el curs 1970-71, sota el guiatge de l'Enric Lluch i Martín, va satisfer la meva orientació vers els "estudis regionals, econòmics o geogràfics", fet que com ja he esmentat es va consolidar amb la meva estada a la Universitat de Bristol (1972-1974).² Després, com a professor de geografia a la UAB vaig especialitzar-me en tres camps: la geografia rural, el planejament local i regional, i els models de transport. Tanmateix, també vaig col·laborar en la preparació d'algunes assignatures regionals, on es va aplicar l'enfocament metodològic de l'anàlisi global dels processos en el territori.

1. Entre els que més m'interessaven cal citar en Fabià Estapé, José Ramón Lasuen, o l'Ernest Lluch.

2. Se'm va concedir una beca del Patronat de la UAB per perfeccionar els meus estudis en geografia a l'estranger.

Per a mi, un moment crucial va ser la sortida organitzada per la Societat Catalana de Geografia a la Cerdanya els dies 3 i 4 de juliol de 1976, que va ser una recreació en viu de la Geografia de Catalunya Aedos, ja que recordo com en Lluís Solé i Sabarís i en Pau Vila i Dinares van fer-nos explicacions molt aprofundides de la comarca, des de Bor i Puigcerdà. Fins a cert punt, era recrear la meva infantesa a la Cerdanya de la mà de les dues persones més expertes en el coneixement regional del moment. Hi van haver també altres aportacions importants com les d'en Joan Becat (pujant des de Vallcebolera cap els boscos i prats sota el Puigmal) o d'en David Serrat (explicant els temes geomorfològics al passar per la Collada de Toses), entre d'altres. L'enfocament possibilista de la geografia regional francesa, representada a Catalunya pel llibre "La Cerdanya" d'en Pau Vila (1926), no deixa de ser com un pròleg temporal del que després fou la Geografia de Catalunya Aedos. Era un primer volum del que havia de ser l'Enciclopèdia de Catalunya.

Més tard, al tornar d'Anglaterra amb una clara influència de l'enfocament teoreticoquantitatiu (Haggett, 1965 i 1977) i de la nova orientació de la geografia econòmica i regional (Chisholm, 1962 i 1965) vaig poder valorar millor les aportacions realitzades a la Geografia de Catalunya Aedos. El seu plantejament sistemàtic i analític dels temes tractats, defugint la mera descripció per aprofundir en els processos i els resultats, emprant tant la reflexió com l'anàlisi de la realitat del moment i de les raons dels canvis. *Una de las principals aportacions d'aquesta geografia va ser "trepitjar" el territori i conèixer la seva gent. La geografia de l'espardenya d'en Pau Vila.* Llavors, vaig completar el meu pas de l'economia³ a la geografia participant en el treball de camp "eina bàsica de la geografia", al costat d'Enric Lluch, Helena Estalella i Maria Dolors Garcia Ramon en sortides al sud de Catalunya, llavors la més desconeguda per a mi.

Segon: metodologia i continguts de la Geografia de Catalunya Aedos

He volgut donar unes pinzellades del meu origen formatiu per a situar millor les meves opinions. El president de la Societat Catalana de Geografia, Josep Oliveras i Samitier, va demanar-me que comentés les aportacions que aquesta geografia ha fet a la geografia humana, llavors i ara. En aquest sentit, per a la geografia, la Geografia de Catalunya Aedos ha significat donar una informació bàsica de les característiques del territori de Catalunya, inclosa la Catalunya del Nord i la Franja de Ponent, que sovint ha representat un punt de partida per a molts estudis, des dels treballs de curs fins a les tesis doctorals. El nombre i qualitat dels autors dels diversos apartats, els millors especialistes de l'època, permet parlar d'una publicació especialitzada, de gran profunditat intel·lectual, que combina la recerca amb el coneixement acumulat fins aquells anys (cinquanta i seixanta).

3. En aquest procés cal considerar també els anys que vaig col·laborar amb Juli Busquets Bragulat, com ajudant de sociologia, a l'ICESB, ESADE i la UAB. Per tant, economia, sociologia i geografia, vol dir el coneixement i el enfocament global des de les ciències socials.

Es un fet que quant hom vol estudiar un lloc, comarca o regió de Catalunya des d'una perspectiva temporal ha buscat, habitualment, la informació en quatre blocs de publicacions, i un cinquè bloc institucional:

1. La Geografia General de Catalunya de Francesc Carreras i Candi, en 11 volums publicats entre 1908 i 1918. En la seva part general dedica 141 pàgines al Comerç i la Indústria de Catalunya, i 198 pàgines a l'Agricultura. Dedicava una part important de l'obra a la ciutat de Barcelona, i després organitza la informació per províncies, partits judicials i municipis.
2. La Geografia de Catalunya de l'Editorial Aedos, apareguda el 1958 (vol. 1, d'àmbit general, físic i humà), 1964 (Vol 2, les comarques de la Catalunya vella), 1968 (vol. 3, les comarques de la Catalunya nova i Barcelona) i un quart volum (1982) dedicat a la "Belleza Geogràfica", un Glossari geogràfic i un índex toponomàstic.
3. Els estudis comarcals del Servei d'Estudis de la Caixa de Catalunya, que es va iniciar amb la Comarca d'Osona (1978) i va completar-se amb la Comarca del Bages (1992). Mantenen una estructura mínima similar entre les diverses monografies. Aquests estudis es caracteritzen per la diversitat de continguts depenent dels redactors del estudi de cada comarca. Representen una actualització de la informació i un lligam amb les institucions de cada territori.
4. La Gran Geografia Comarcal de Catalunya de la Fundació Enciclopèdia Catalana, amb 19 volums publicats entre 1981 i 1985, utilitza de forma renovada y estructurada la informació geogràfica de l'àmbit català en la Gran Enciclopèdia Catalana. Hi ha un tractament per comarques i municipis, però cal destacar la geografia de Catalunya, física i humana, dels volums XVII i XVIII.
5. L'Institut d'Estadística de Catalunya (IEC – Idescat), com hereu del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (CIDC)⁴, va iniciar l'any 1984, la recollida i elaboració de dades estadístiques de quasi totes les variables territorials, primer en format paper i més endavant en format digital. Aquesta base de dades, la trobem a escala municipal, amb algunes excepcions, comarcal, per territoris (vegueries) i per a tot Catalunya. També ha elaborat monografies temàtiques. Aquesta base estadística i la d'altres institucions catalanes i espanyoles (Instituto Nacional de Estadística, INE) ha permès disposar d'una informació necessària per actualitzar els estudis regionals on es disposa de les dades però en canvi serà clau l'enfocament metodològic i l'anàlisi de l'estudi que es vulgui fer.

4. El CIDC va ser creat l'any 1969 com un consorci entre la Diputació de Barcelona, l'Ajuntament de Barcelona i la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, al qual es varen unir a l'inici del període democràtic, les diputacions de Girona, Lleida i Tarragona, així com les altres cambres de comerç.

Tanmateix, de totes aquestes publicacions, la Geografia de Catalunya Aedos es sense cap dubte la que presenta una explicació i anàlisi del conjunt de Catalunya i de les seves comarques més sistemàtic i aprofundit. Encara que enguany celebrem el 50 aniversari del volum segon (les diverses comarques de la meitat septentrional de Catalunya), no pot parlar-se de la “Geografia humana comarcal” d’aquest volum sense parlar de la “Geografia humana general” de Catalunya del primer volum.

La geografia humana a la Geografia de Catalunya Aedos s’estructura en uns blocs temàtics molt significatius. *El Paisatge geogràfic* es presenta com un pont entre la geografia física i la geografia humana. En aquesta els habitants es tracten des del *Poblament*, com una evolució del territori a través dels assentaments humans, i des de *la Població*, analitzant el nombre i característiques dels habitants en el territori. Les activitats econòmiques es consideren en la seva estructura productiva però també en les modificacions que afecten al territori. Hi ha un tractament molt aprofundit de les *activitats rurals (agràries)* i de la *ramaderia*, però també del que ha representat *la casa rural* en l’organització del món rural. Es considera l’explotació del mar com una activitat que ha marcat les característiques del litoral català. *La indústria* es un dels apartats més desenvolupats per la seva importància històrica en la transformació territorial. *El comerç* es considera un dels sectors més característics de l’economia catalana i *les comunicacions* com la necessitat de relligar el territori. Una de les possibles mancances es no considerar el sector serveis com una funcionalitat territorial que va més enllà del comerç i les comunicacions. Amb tot, a *la geografia urbana* es tracta no únicament la morfologia si no també la seva funcionalitat en el territori. Es dona una importància específica a la *constitució històrica de Barcelona*.

En el volum segon, s’incorpora l’estudi de la *Comarca com a unitat geogràfica*, realitzat per Joan Vilà Valentí (1964), plantejant una divisió entre *les unitats naturals* i *les unitats humanes*, per poder establir les comarques així com poder destacar els elements que s’han fet servir per establir-les:

- Els *aspectes socials* se centren en la població i les seves característiques estructurals i dinàmiques, així com les àrees d’influència dels nuclis urbans i les relacions socials entre els grups d’individus.
- Es considera que els *aspectes econòmics* són els que han promogut més modificacions territorials. Per un cantó, les àrees econòmiques sorgiran com a resultat del predomini d’una activitat, però per l’altre cantó cal valorar cada producte i la intensitat de cada branca econòmica en un territori català més integrat.
- El *paisatge humà* com a resultat directa de l’actuació de la comunitat humana actual juntament amb els elements residuals de l’actuació humana en el passat. Es dona una especial rellevància a les formes de poblament i als diversos usos del sòl que permeten parlar d’unitats paisatgístiques.

El concepte de comarca i els criteris adoptats per la seva delimitació, incorporen noves temàtiques com les *divisions polítiques i noms de comarca*, que comporten considerar la *geografia política i administrativa*. La comarca com unitat territorial implica una *visió sintètica* que incorpori també les parts de la unitat natural, les parts de la unitat humana, buscant una combinació d'elements, amb unes connexions i estructures específiques que només es donen en el mateix sentit i amb la mateixa intensitat dins d'una àrea determinada. Cal passar de la mera descripció regional a l'anàlisi causal entre els diversos elements. Es vol insistir en l'originalitat geogràfica de les diferents unitats considerades, apel·lant a la *personalitat de la comarca*. Tanmateix, davant de la dificultat de poder fer un estudi aprofundit de cada possible comarca, es pren com a solució provisional el mapa de comarques establert per la Ponència de la Divisió Territorial (1933)⁵, amb finalitats administratives (Oliveras, 2009), on un dels criteris era que dins d'una comarca es pogués anar, fer la gestió i tornar des de qualsevol punt a la capital de la comarca en un sol dia. Fet, juntament amb la localització econòmica, que introdueix la importància de les comunicacions en la geografia humana.

Tercer: Com hauria de ser avui la geografia humana?

Els continguts de la geografia en l'anàlisi regional modern com el de la Geografia de Catalunya Aedos han seguit un patró temàtic on es presentava primer la vocació humana de la comarca (l'Alt Urgell, cruïlla de camins, o el Berguedà, zona d'expansió de la indústria barcelonina, per exemple), seguit del marc físic, i després de la població, històrica i actual, i les pautes de poblament. A continuació, els modus de vida que donen pas a les activitats agràries i forestals així com a la seva organització. Segueix amb la indústria, les matèries primeres i els recursos energètics. El comerç, el turisme i les comunicacions porten a explicar les viles i la morfologia urbana de la ciutat capçalera comarcal.

La geografia humana actualment ha ampliat la temàtica i ha relligat aquests temes transversalment (Ortiz *et al.*, 2001) fent necessari que els acadèmics cerquem noves formes d'explicació a l'alumnat (Solana *et al.*, 2015). Aquesta nova visió es fonamenta tant en visions ideològiques com en enfocaments metodològics nous. Per un cantó, es veu necessari aprofundir en les temàtiques socials (Romero *et al.*, 2007) com discriminació, pobresa, emigració, diferències de gènere, ocupació i atur, qualitat de l'habitatge, etc. i per l'altre, en la interacció de l'activitat humana en el medi sota la perspectiva d'una preservació del medi ambient (C. Bertrand i G. Bertrand, 2002). El medi físic deixa de ser l'objecte principal que condiciona l'activitat humana, per invertir-se els termes. Importa veure quins son els impactes de l'activitat humana en el medi, que en part es pretén conservar per les seves característiques (Europa Natura 2000),

5. És el resultat final del treball iniciat el 1931 per la Ponència de la Divisió Territorial, creada per la Generalitat i formada per Ventura Gassol, president honorari, P. Vila, vicepresident, J. Iglésies, secretari, i A. Bergós, P. Blasi, A. Esteve, M. Galès, A. Rovira i Virgili, M. Santaló i F. Solé

prioritzant-se el medi natural com ecosistema (Parcs Nacionals) o el medi natural interaccionant amb les activitats humanes sostenibles (Parcs naturals). El concepte de sostenibilitat es converteix en el nou paradigma, que es relaciona amb la societat, les activitats econòmiques i amb el mateix territori com un tot.

Un altra element nou transversal es el desenvolupament, rural, local, territorial, i com no sostenible. The Brundtland Report, de 1987, planteja que “el desenvolupament sostenible ha de resoldre les necessitats actuals sense comprometre els recursos i l’habilitat de les generacions futures per a resoldre les seves necessitats” (Adams, 2006). Hi ha una crisi de les societats agràries i industrials, del camp i de la ciutat. Una revolució tecnològica i una nova riquesa econòmica que es el turisme de l’oci (Guinjoan *et al.*, 2014) però també una multifuncionalitat rural amb noves activitats transversals com l’agricultura social (Tulla *et al.*, 2015). Quines activitats poden realitzar-se en una comarca que al mateix temps, permetin retenir o atraure població preservant la sostenibilitat del territori? Quina és la governança que ho farà possible? Quin és el capital social, i xarxes socials, necessaris pel desenvolupament sostenible? Aquesta temàtica, l’anàlisi d’aquests processos són avui la clau de la nova geografia humana (Agnew *et al.*, 1996). És tan necessari en l’estudi de les àrees rurals com de les urbanes, i en aquest sentit es considera més oportú parlar de territori.

Els sectors econòmics (Primari, Secundari i Terciari) ja no es poden estudiar com abans, un darrere l’altre. Actualment, són sectors complexos com les “cadena d’oferta d’aliments” que inclouen la producció agrària, la seva transformació agroindustrial, la seva comercialització i els mitjans de transport (Marsden, 2006). El tema clau passa a ser l’existència de multinacionals en un món globalitzat (Dicken, 2011) enfront d’una possible agricultura de proximitat, de característiques ecològiques, transformada i comercialitzada en règim cooperatiu. Un altre exemple són les cadenes de producció global i els complexos regionals. S’ha generat un trossejament de les fases de producció i comercialització de la producció. S’ha passat d’un sistema de producció fordista en base a les aglomeracions d’escala vers un sistema de clústers per fases de la producció, lligant cada fase i lloc amb un nivell determinat de tecnologia i inversió de capital. Apareixen nous elements com la lleialtat espacial en un àmbit territorial com podria ser una comarca (Pallarès-Barberà *et al.*, 2004) i la justícia espacial i territorial (Harvey, 1973). L’anomenat sector serveis s’ha desbordat ja que es lliga amb la indústria a través dels “serveis productius” (assessorament, software informàtic, gestió, etc.), molts serveis delimiten el grau de funcionalitat de les localitats en el territori a través dels “serveis personals” (educació, sanitat, finances, etc.), cada cop el comerç i el turisme són més característics en molts llocs, però darrerament està prenent més importància l’economia cultural i creativa, les arts, el coneixement, que coneixem com les “classes creatives” o les “smart cities”. Finalment, podem classificar els serveis pel seu hinterland, des del local al més universal.

Per acabar, cal dir que la geografia humana inclou una sèrie de geografies: Geografia de la població, Geografia econòmica, Geografia social, Geografia cultural, Geografia històrica, Geografia rural, Geografia urbana, Geografia industrial, Geografia política, etc., (Hiernaux i Lindón, 2006) que han tendit a l'especialització, desenvolupant-se sovint de forma independent, però que avui no poden explicar-se cap d'elles sense tenir en compte les altres. La globalització del territori, comporta un tractament transversal de la realitat, que inclou tots els coneixements de la geografia i inclús d'altres ciències socials i del medi ambient. El capital social, nou element clau, posa en evidència les xarxes socials en el territori, posant l'èmfasi en les aportacions innovadores i els actors que les constitueixen (Esparcia, 2014), i les dones emprenedores expliquen en bona part la dinàmica de les xarxes socials (Pallarès-Blanch, 2015). Aquest nou enfocament, contempla almenys dues metodologies. Per un cantó, la consideració de les escales territorials com a àmbit d'anàlisi, des del global al local (Short, 2000). Per l'altre, la formulació de processos espai-temps, on la difusió de les idees, el capital i la innovació es cada cop més ràpida i arriba més lluny (Woods, 2005). El creixement en una regió capdavantera s'escampa cap a altres regions menys avançades a través de la difusió d'innovacions si hi ha mercat pels seus productes. Hi ha models d'àmbit mundial però també n'hi ha d'àmbit local. La geografia humana, avui, es centra en l'anàlisi dels processos buscant aquells elements que poden explicar la existència d'aquests i dels seus lligams, així com el seu èxit o fracàs.

La Geografia de Catalunya Aedos, fa cinquanta anys va intentar fer una cosa similar prenent Catalunya com a base d'estudi. Va explicar el conjunt del país i cada comarca, del Principat, de la Catalunya nord i de la Franja. Va buscar els seus elements dinàmics en el marc del procés de transformació social del territori. Una metodologia avançada en el seu moment i que ens ha llegat una obra encara avui d'un gran interès per a la societat i per als acadèmics.

Bibliografia

- ADAMS, Walter A. (2006). *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first-Century*. The World Conservation Union.
- AGNEW, John; David N. LIVINGSTONE; Alisdair ROGERS [ed.] (1996). *Human Geography. An essential anthology*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- BERTRAND, Claude; George BERTRAND (2002). *Une géographie traversière: l'environnement à travers territoires et temporalités*. París: Editions Arguments.
- DICKEN, Peter (2011). *Global Shift: mapping the changing contours of the world economy*. Londres: Sage, Guilford Press (7a. edició).
- CHISHOLM, Michael D.I. (1962). *Rural settlement and land use*. Londres: Hutchinson University Library.
- (1965). *Geography and Economy*. Londres: Edward Arnold (traducció castellana d'Oikos-Tau, 1970).
- ESPARCIA, Javier (2014). “Innovation and networks in rural areas. An analysis from European innovative projects”. *Journal of Rural Studies*, núm. 34, p. 1-14.
- GUINJOAN i CESENA, Eloi; Anna BADIA i PERPINYÀ; Antoni F. TULLA i PUJOL (2014). “El nou mosaic agroforestal del Priorat (Tarragona). Una anàlisi quantitativa dels canvis d'usos i cobertes del sòl durant el període de desenvolupament local”. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 60/1, p. 87-113.
- HAGGETT, Peter (1965). *Locational analysis in human geography*. Londres: Edward Arnold (traducció castellana Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1975).
- HAGGETT, Peter; A.D. CLIFF; Alan FREY (1977). *Locational analysis in human geography*. Londres: Edward Arnold.
- HARVEY, David (1973). *Spatial Justice and the City*. Londres: Edward Arnold.
- HIERNAUX, Daniel; Alicia LINDÓN [ed.] (2006). *Tratado de Geografía Humana*. Rubí: Anthropos Editorial.
- ISARD, Walter (1956). *Location and Space Economy*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- (1960). *Methods of Regional Analysis. An Introduction to Regional Science*. Cambridge, MA: The MIT Press (traducció castellana: *Métodos de Análisis Regional*, Barcelona: Ariel, 1971).
- MARSDEN, Terry (2006). “Pathways in the sociology of rural knowledge”, dins: Paul CLOKE; Terry MARSDEN; Patrick H. MOONEY [ed.]. *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage Publications, p. 3-17.
- MITCHELL, Donald (2000). *Cultural Geography: A critical introduction*, Blackwell.
- MYRDAL, Gunnar (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Londres: Gerald Duckworth & Co Ltd. (traducció castellana: *La teoría económica y los países subdesarrollados*, Mèxic D.F.: FCE).
- (1972). *The Challenge of World Poverty* (traducció castellana: *El desafío de la pobreza en el mundo*, Mèxic D.F.: FCE).
- OLIVERAS i SAMITIER, Josep (2009). “Reflexions sobre l'organització territorial de Catalunya”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 67-68, p. 179-198.
- ORTIZ, Anna; Anna BADIA; Àngel CEBOLLADA; Enric MENDIZÁBAL; Miguel SOLANA; Ana VERA (2011). *Visions geogràfiques del món*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la UAB (Col·lecció Materials; 222).
- PALLARÈS-BARBERÀ, Montserrat; Antoni F. TULLA; Ana VERA (2004). “Spatial loyalty and territorial embeddedness in the multi-sector clustering of the Berguedà region in Catalonia (Spain)”, *Geoforum*, núm. 35 (5), p. 635-649.
- PALLARÈS-BLANCH, Marta; Antoni F. TULLA; Ana VERA (2015). “Environmental capital and women's entrepreneurship: A sustainable local development approach”. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, vol. 10, núm. 3, p. 133-146.

- PERPIÑÀ GRAU, Romà (1954). *Corología: teoría estructural y estructurante de la población en España (1900-1950)*. Madrid: Instituto de Economía “Sancho de Moncada”.
- PONÈNCIA DE LA DIVISIÓ TERRITORIAL (1933). *Divisió territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROMERO, Juan [ed.]; José ORTEGA; Joaquín ARANGO; Joan NOGUÉ; Abel ALBET; Ricardo MÉNDEZ; Oriol NEL·LO; Francesc MUÑOZ; Joaquim FARINÓS; Manuel NAREDO (2007). *Geografía humana. Procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado*. Barcelona: Ariel.
- SHORT, John Rennie (2000). *Alternative Geographies*. Harlow (Essex, England): Prentice Hall.
- SOLANA, Miguel; Anna BADIA; Àngel CEBOLLADA; Anna ORTIZ; Ana VERA (2015). *Espacios globales y lugares próximos. Una guía para leer el mundo*. Barcelona: Icaria (en premsa).
- TINBERGEN, Jan (1956). *Economic Policy: Principles and Design* (traducció castellana: *Política económica, principios y formulación*, Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica, 1961).
- (1973). *Planeación del desarrollo*. Mèxic D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- TULLA, Antoni F.; Carles GUIRADO; Anna BADIA; Ana VERA; Natàlia VALLDEPERAS; Camille EVARD (2015). “L’Agricultura Social a Catalunya. Una doble alternativa: Desenvolupament local i ocupació de col·lectius en risc d’exclusió social”. *Quaderns Agraris, ICEA*, núm. 38, p. 23-49.
- VICENS VIVES, Jaume (1954, 1962). *Noticia de Catalunya* (traducció castellana ampliada: *Noticia de Cataluña*, Barcelona: Vicens Vives, 1962).
- VILA, Pau (1926). *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino.
- VILÀ VALENTÍ, Joan (1964). “La comarca com a unitat geogràfica”, dins: Lluís SOLÉ i SABARÍS [ed.]. *Geografia de Catalunya*, vol. II, Geografia comarcal. Barcelona: Editorial Aedos, p. 11-21.
- VILAR, Pierre (1962). *La Catalogne dans l’Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales* (traducció catalana: *Catalunya dins l’Espanya moderna*, Barcelona: Edicions 62, 1966).
- WOODS, Michael (2006). *Rural Geography. Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. Londres: Sage Publications.

La Geografia de l'Aedos, un esguard confidencial

Enric Bertran González

Societat Catalana de Geografia

ebertran@xtec.cat

Quan vaig ser invitat a parlar a la Societat Catalana de Geografia de la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos, en ocasió del 50è aniversari de la publicació del seu primer volum, no cal dir que em vaig sentir molt honorat, i per això vaig acceptar, sense dubtar, de parlar-ne, des d'una perspectiva comarcal. Però, també haig de dir que no sabia què en podia dir que un públic entès en la matèria ja no sabés, perquè tothom aquí present es deu haver llegit l'obra, en part o del tot, i deunido qui n'ha parlat en una o altra ocasió. Per tant, no n'esperin de mi un judici, perquè fóra arrogant, perquè ni tinc prou edat ni en sé prou. Jo els parlaré de la Geografia de l' Aedos explicant-los, amb tota la bona voluntat de què sóc capaç, què ha representat per a mi. Per dir-ho ras i curt: emplenar un mapa de contingut. Vet aquí, doncs, el relat dels fets, talment com els records, passats pel sedàs del temps, diuen que es van esdevenir:

El meu primer record de les comarques correspon a l'assignatura de Geografia d'Espanya que es feia a segon curs de batxillerat elemental, els anys seixanta, el batxillerat d'abans del d'abans, per a entendre'ns. I correspon a les comarques de la província de Burgos, perquè en aquella època tot havia començat a Burgos. Aleshores s'estudiaven les comarques de les diverses províncies espanyoles començant, preceptivament, per Castilla la Vieja, regió, si se'm permet la facècia, avui esquarterada en tres comunitats autònomes. Bé, estudiar és un dir. Un havia d'aprendre de memòria dues o tres comarques de cada província, les seves capitals i les activitats econòmiques més importants. I, deixin-me afegir-hi un bon record, dibuixar-ne el mapa corresponent. El meu primer record pertany, doncs, a la Bureba, la Lora i los Campos de Arlanzón.

Amb aquest mètode era com es construïa una imatge mental d'un mapa d'Espanya, amb només dues o tres comarques per província, amb extensos territoris que eren terra de ningú, i, això, sí, un parell de comarques, la Manxa i la Tierra de Campos que sobreixien dels límits provincials, però no milloraven gaire la situació. Fos com fos, amb aquesta imatge mental, un va desfilar pel batxillerat, fins a ensopegar, a principis de la dècada dels setanta, amb un mapa de Catalunya amb les trenta-vuit comarques delimitades en època republicana, amb l'afegit de les dibuixades a la Catalunya del Nord i a la Franja de Ponent. Era el mapa reproduït a la sobrecoberta posterior de la Geografia de l'Aedos, llibres que vaig comprar en decidir de fer Geografia i Història. Val a dir que el contrast va ser colpidor, perquè es tractava d'un mapa sense els espais buits dels

mapes del batxillerat. Aquest mapa comarcal era un trencaclosques perfecte, on no mancava cap peça.

Aquest mapa prenia així un caire fins i tot simbòlic, perquè en la meva ignorància contribuïa a fer-nos diferents: Catalunya era un país compartimentat en unitats territorials més petites que la província. No vaig trigar gaire a penjar un mapa comarcal d'escala més gran a l'habitació de casa. Això em va servir per construir una nova imatge mental. Ara bé, em calia farcir de contingut aquest mapa comarcal: capitals, activitats més importants i, no cal dir-ho, alguna cosa més. El tractament corresponent me'l van administrar a la Universitat i a la Societat Catalana de Geografia. I haig de dir que encara el segueixo, perquè per als geògrafs catalans l'organització comarcal és un fet que mai no acabem de deixar de banda.

Aquest mapa comarcal es va omplir de contingut a les classes de Lluís Casassas a la facultat de Geografia. Les seves assignatures incorporaven tres pràctiques l'any, que consistien en sengles sortides d'estudi a diverses comarques catalanes, sempre en dissabte i, un fet curiós, amb autocar de la casa Burgos, com si es tractés de pagar una penyora contreta amb anterioritat. La lectura a efectuar, obligadament, durant la setmana prèvia a la sortida, era la monografia comarcal corresponent de la Geografia de l'Aedos. Com que vaig fer tres assignatures en tres cursos i vaig ser convidat força cops a acabar d'emplenar l'autocar Burgos, devia fer una vintena de sortides d'estudi amb el guiatge del professor Casassas i em vaig llegir, aplicadament, una bona colla de monografies comarcals.

Qui tenia de professor Lluís Casassas a la Universitat, més aviat d'hora que no pas tard, rebia una invitació per assistir a les conferències de la Societat Catalana de Geografia, que es feien al Palau Dalmaes. Allí podies conèixer personalment alguns dels autors que signaven les monografies comarcals que havies llegit, aquells geògrafs que admiraves perquè havien demostrat saber-ne un niu i que el professor Solé Sabarís va tenir l'encert de reunir a la geografia de l'Aedos. He dit personalment, perquè Lluís Casassas te'ls presentava i els podies estrènyer la mà. Recordo d'aleshores, ser presentat a Josep Iglésies, Joan Rebagliato, Rafael de la Torre, Lluís Solé Sabarís i... fins i tot, Pau Vila! (Salvador Llobet i Joan Vilà-Valentí, ja els coneixíem de la facultat.) Aquesta invitació, com no podia ser altrament, es feia extensiva a les sortides d'estudi que la Societat efectuava per prendre el pols de la realitat comarcal. Hi vaig anar diverses vegades i vaig mantenir el costum de la lectura prèvia de la monografia de l'Aedos. Ah! i me n'oblidava: no recordo altre autocar que no fos Burgos.

Tanta excursió, perdó, sortides d'estudi per les comarques de Catalunya devien servir per conèixer una mica allò que ara els mitjans de comunicació nostrats en diuen territori, perquè Lluís Casassas, el 1980, va reclutar dos joves acabats de llicenciar, en Francesc Nadal i un servidor, per a fer els esborranys de bona part de les breus descripcions geogràfiques que acompanyen cadascun dels mapes de les municipalies que van delimitar, l'economista Joaquim Clusa i ell mateix, a l'*Organització Territorial de Catalunya* patrocinada per la Fundació

Bofill. Com tothom sap, es tracta d'una proposta d'ordenament territorial de Catalunya que esdevé una alternativa a l'organització comarcal. Una proposta rupturista amb la comarca considerada com a demarcació política, que arribà a ser vista per alguns amb un cert caire d'heretgia.

Nosaltres dos treballàvem en una petita habitació d'un despatx del carrer Provença, al mig de la qual, en una taula de braser hi havia apilats els tres volums de la Geografia de l'Aedos. Puc dir, doncs, que les descripcions que vam fer, les vam fer tenint davant els mapes comarcals gris blavosos que acompanyen cada comarca a la Geografia de l'Aedos, perquè juntament amb el croquis de la municipalia corresponent constituïen la cartografia bàsica de la feina a fer. Amb la modèstia deguda, puc assegurar que la proposta d'organitzar Catalunya en 127 unitats de govern local transcendia el fet comarcal com l'havíem entès fins aleshores, però ho feia amb el coneixement pregon que emanava de les lectures atentes de la Geografia de l'Aedos.

Encara ara, abans d'una sortida de la Societat, em plau de rellegir la Geografia de l'Aedos. Esclar que ha passat el temps i cinquanta anys són molts per a una disciplina canviant com la nostra. Fins i tot, s'han reconegut administrativament noves comarques i d'altres demarcacions malden per un lloc al mapa comarcal. Val a dir, però, que algunes d'aquestes contrades –el Lluçanès, el Moianès o la Ribagorça– ja mereixien l'atenció deguda a la Geografia de l'Aedos, que es feia ressò de tossudes voluntats i realitats geogràfiques persistents. Esclar que una nova Geografia de Catalunya incorporaria nous enfocaments i diferents àmbits d'anàlisi. Ja ho va fer la *Geografia dels Països Catalans*, dirigida per Carles Carreras a principis dels noranta. Tanmateix, per a una obra de la mena de la Geografia de l'Aedos, és la seva qualitat i el pas del temps el que acaba decidint si fa pòsit i esdevé una eina inestimable que permet de comparar la permanència i la contingència dels fets.

És per aquesta digna resistència al pas del temps, que la Geografia de l'Aedos és tot una obra clàssica de la literatura científica catalana. Un clàssic entès tal com va definir el concepte, amb una precisió insuperable, i no és cap frivolitat, el torero Rafael Gómez el Gallo, amb uns mots que escauen d'allò més en aquest cas: “un clásico es lo que no se puede hacer mejor.”

Moltes gràcies!

GEOGRAFIA DE CATALUNYA

EDITORIAL AEDOS

vol. II - fascicle núm.

8